

Ernst Bloch Lukács megmentésért (másodszer)¹

Tévedések (apróbb) vígjátéka, levélben, felhívásban, telefonon, valamint titkos ügynöki jelentésben elbeszélve, amely vígjátékban a felháborodott filozófus gorombán inzultálja barátját, a költőt és minisztert mindkettejük barátja miatt érzett aggodalmában, majd minden rendbe jön. Illetve nem jön rendbe. A szereplő személyek a fellépés sorrendjében: Ernst Bloch, filozófus, a történet idején a lipcsei egyetem professzora; Karola, a felesége; Johannes R. Becher, költő, a történet idején az NDK kulturális minisztere; Walter Janka, nyomdász, kommunista pártmunkás, történetünk idején a berlini Aufbau kiadó vezetője; Lukács György, filozófus, történetünk idején a 2. Nagy Imre-kormány művelődésügyi minisztere, illetve snagovi őrizetes; Walter Ulbricht, kommunista politikus, történetünk idején a Német Szocialista Egységpárt (NSZEP) főtitkára; hivatalnokok, titkos ügynökök. Játsszódik Lipcsében és a környező erdőkben, 1956–57-ben.

A szerzőről: Jürgen Jahn az Aufbau lektora, egyebek közt a kiadónál (úgy 30 év szünet után) az 1980-as években újraindult Lukács-kiadás szerkesztője; a berlini fal leomlása után az NDK állambiztonsági szolgálatainak iratait feltáró Gauck-hivatal munkatársa. – A ford.

Az NDK párt- és tömegszervezeteinek alapítványi archívumában, az Otto Grotewohl²-anyagban fennmaradt egy minden valószínűség szerint az NSZEP lipcsei kerületi vezetőségének anyagaiból származó hatoldalas gépirat. A gépiratot kézzel [1956.] XII. 6., 17.00-ra datálták, és főképp Ernst és Karola Blochot érintő információk szerepelnek benne.³

A papírok között található annak a zajos visszautasításnak az egyetlen ismert írásos dokumentuma, amelyben, főlháborodván Becher állítólagos kihátrálásán a Lukács megmentését célzó akcióból, a filozófus a minisztert részesítette.⁴ A szöveg elég érdekes ahhoz, hogy részletesebben idézzük:

A Becher miniszter elvtárssal kedden, 1956. XI. 27-én folytatandó megbeszélés előkészítéseképpen Henninger elvtársnő, a Kultúrszövetség főiskolai csoportjának titkárnője meglátogatta dr. Bloch professzort, hogy meghívja őt a beszélgetésre.⁵ Bloch

professzor kijelentette, hogy nem fog részt venni a beszélgetésen, mert „nem óhajt a garnírung lenni egy senkiházihoz”.

Henninger elvtársnő kérdésére, hogy ugyanis hogyan jutott erre az álláspontra, Bloch kijelentette, hogy egy, az Aufbau kiadó igazgatójától, Janka elvtárstól kapott levél alapján úgy véli, Becher elvtárs az elmúlt döntő napokban cserben hagyta a barátját, Lukácsot.

Ő, mármint Becher elvtárs a levél szerint megtiltotta Janka elvtársnak, hogy Budapestre utazzon Lukácshoz, kimenekítendő őt onnan.

Dr. Bloch professzor kifejezetten kérte, hogy ezt hivatalosan közöljék Becher elvtárssal, ezzel indokolva meg a távolmaradását.

Becher elvtárs Lipcsébe érkeztek, 1956. XI. 27-én közöltem vele a tényállást, anélkül hogy megismételtem volna a sértő megfogalmazást. Erre föl Becher elvtárs felhívta Bloch asszonyt, hogy megmagyarázza neki a valódi tényállást.

Becher elvtárs a telefonban közölte, hogy megbízta Jankát, repüljön Budapestre, és érdeklődjön Lukács felől. Amikor Becher elvtársnak pár órával később konstatálnia kellett, hogy Janka elvtárs erről a megbízatásról már számos más személlyel is beszélt, visszavonta a megbízást.⁶

Ugyanakkor megjegyzendő, hogy dr. Bloch professzor november első napjaiban, amikor Budapesten a fasiszta terror dühöngött, a Kultúrszövetség főiskolai csoportjának vezetése előtt nyilatkozatot tett arról, hogy e pillanatban kevésbé a bírálata fontos, inkább az egységes fősorakozás kormányunk mögött.

Egy s más kérdésesnek tűnik ebben a jelentésben. Először is valószínűtlen, hogy a kiadó a szerzőjével *írásban* közölte volna, a miniszter *suo auctore* megtiltotta a budapesti utat. Nem található sem a kiadó Bloch-aktáiban a tárgyba vágó másolat, sem az eredeti levél azoknak a leveleknek a korpuszában, melyeket Bloch megőrzendőnek tartott. Bloch talán kitalálta a levelet, hogy állítása hitelét növelje.

Sokkal valószínűbb azonban, hogy Janka mindig is magázott szerzőjét telefonon tájékoztatta. Emellett szól az időtényező (a levelek Berlin és Lipcse között akkoriban legalább négy napig voltak úton) és a hír kényessége. Ilyesfajta információt levélre bízni sehogy sem lett volna bölcs dolog. Alkalmasint egy izgatott telefonhívás vezetett oda, egy telefonhívás, amely Blochot nem is mindenben világosította föl a fejleményekről, hogy Bloch azzal vádolhatta a minisztert, cserben hagyta Lukácsot.

Janka a visszaemlékezéseiben később elmesélte a Lukács körüli fáradozások körülményeit.⁷ Anna Seghers volt az, aki azt javasolta Bechernek, mentsék az irodalomtudóst és filozófust a magyar forradalom kavargásából Berlinbe, és ő említette Bechernek Jankát mint

lehetséges segítő társat. Miután Becher megnyerte Jankát az akciónak, és roham tempóban megtették az úti előkészületeket, Walter Ulbricht letiltotta az utazást, és ezt a döntést Bechernek kellett Jankával közölnie, aki Blochot azonnal értesítette Becher visszalépéséről, anélkül persze, hogy Ulbricht döntését megemlítsen. Erre föl írta meg Bloch december első hetében a felhívását *Csodálkozás az ily csekély érdeklődésen* címmel, s küldte el azt megjelentetésre a *Sonntagnak*, a Kultúrszövetség hetilapjának. A cikk nyomdába kerülését, amely cikkben Bloch Bechert mint kulturális minisztert érzékelhetően közvetlenül is megtámadta, az épp ekkoriban a szerkesztőséghez küldött megbízott főszerkesztő, értsd: politikai biztos Klaus Gysi akadályozta meg, aki titkos informátori minőségében, „Kurt”-ként tartóisztyjének a következőképp festette le a helyzetet:

Ennek a cikknek az előtörténetéről a titkos informátor a következőket mondta el: a magyarországi fehérterror kezdetekor Becher et. Jankának azt a feladatot adta, tegyen valamit Magyarországon Lukács megmentése érdekében. Janka ezt minden ismerősének elmesélte. Közben azonban a KB-ban úgy döntöttek, hogy ezt az osztrák, ill. szovjet elvtársak vállalják magukra. Becher erre föl közölte Jankával, hogy nem kell Magyarországra utaznia. Erre föl Janka közölte Blochhal, hogy a kulturális minisztérium megtiltotta neki Lukács megmentését. Erre föl született ez a cikk. Nem kap nyilvánosságot. (Forrás: Becher et.)⁸

Bloch elkötelezettsége heidelbergi barátja mellett figyelemre méltó (kivált hogy nem ez az első ilyen típusú kísérlete),⁹ hadd illesszük hát ide:

Végre híre jött, hogy Lukács él. A legjobbak itt és a nagyvilágban föllélegeztek. Keserűséggel vették tudomásul azt a csöndet, amelybe sajtónk ezt a férfiút burkolta. És elborzadással a szörnyű híreket Lukács haláláról, s végképp halálának mikéntjéről. A híresztelések a fasiszta rémség keretei közt nem voltak valószínűtlenek.

Ám itt a mi sajtónk semmit sem tett, hogy bármi pontosabbat megtudjon erről a nagyon is fenyegetett életről. Oly kevéssé érdeklődött a dolog iránt, mintha sohasem hallott volna korunk legnagyobb tudósainak egyikéről. Mi több, mintha ténykedését nem is érintené különösebben közletről, ha Lukácsot, már amennyiben az urak hallottak róla, valami éri. A leküldött tudósítók hosszú, bár sajnos nem mindig teljes beszámolókat írtak a mostani Budapestről, szép színekkel; csak Lukácsról nem találtak életjel vagy halálhír a patikamérlegben kimért cikkekben. Akár, mondjuk, a kulturális minisztérium is színre léphetett volna, a megszokott energiával és vezénnyel; de semmi ilyesmi, mindenütt nagy csönd uralkodott.

Fülsiketítő csönd persze, *dum tacent clamant*, az említett újságírói hallgatás égre kiáltott. Valami olyasmi bújt meg itt leplezetlenül, akadálytalanul, ami majdhogynem az értelmiség gyűlöletére vall, mintha csak a tehetség, ahogy Lukács mondta egyszer, már maga is elhajlás volna. Szocialista országaink mindegyikében derekasan tenyészett a személyi kultusza olyanoknak, akik nem igazán voltak valakik. A marxista irodalomtudomány, mi több, kultúra fénylő csilagát, mintha sok ilyenünk volna, a kutya sem hiányolta.

Most, mint reméljük, Lukács újra visszatért a munkájához, melyből kiszakították. A magyar oktatási minisztériumban különösen sokra sem idő, sem alkalom nem volt vélhetőleg. Otthon, a munkaasztalon ott heverték az esztétikai vizsgálódások; bár volnának a kéziratok érintetlenek! És a német Aufbau kiadónál, ahol Lukácsnak több mint tíz kötete jelent meg, akár tudósítóink is tudomást szerezhetnének róla, hogy akiről szó van, apróbb, mellékes foglalatosságánál fogva nem csak a Petőfi Klub tagja volt. Eszük trónfosztásától ezenközben nem kellene tartaniuk, épp ellenkezőleg.

Lukács ebben az időpontban valószínűleg már külföldön volt egyfajta internálásban; később Bukaresttől északkeletre, Snagovban volt fogoly, míg 1957 áprilisában vissza nem térhetett Magyarországra. Ezt dokumentálja egy Walter Jankának írt kéziratos levél 1956 decemberéből Bukarestből, levél, amely mintha a fűtőcsövön érkező üzenet volna. A címzetthez sejtetően csak 1993-ban jutott el (talán a budapesti Lukács Archívummal való kontaktus révén?),¹⁰ mert annak az évnek az októberében kért meg rá Janka, betűzzem ki a nehezen olvasható kézírást. A foglyok körütekintésével fogalmazott levél a Budapestről való „elutazás” napjáról tudósít, és a snagovi életkörülményekről, felpanaszolja a tudományos munka mindennemű lehetőségének hiányát:

Kedves J.,
Mellékelve elküldöm neked a *Különösség* különkiadásához itt írt előszót.¹¹ (Remélem, jóváhagyásomat a kiadáshoz már rég megkaptátok.) Ez az igencsak soványka írás egyetlen produktumom, amióta a sorsom idevetett. Ezzel nem a külső körülményekre szeretnék panaszkodni. Azok épp ellenkezőleg, nagyon jók: a koszt, kvártély stb. inkább túl fényűző is.

Annál kedvezőtlenebbek az alkotás belső feltételei. Már az lehetetlenné tesz minden komoly munkát, hogy érthető módon sem az Esztétikához szolgáló kéziratok, sem az apparátus nincsenek nálam (november 4-én még egy fogkefét sem tudtam magammal vinni, és senki sem gondolt akkor egy ilyen hosszadalmas rákövetkező provizóriumra). Ám az esetleg mégis meglévő munkakedvre nem hatnak éppenséggel kedvezően az utazás és itt-tartózkodás

némiképp szürrealisztikus körülményei sem, melyekben fatalizmus és irracionalitás [?] egész a heideggeri „belevetettség” menően keveredtek egymással, nem hat kedvezően a személyes kilátások tökéletesen áthatolhatatlan – egzisztencialista – homálya, a döntésnek jóval kisebb játékteret hagyva, mint azt a Sartre-iskola véli, az ontológiai provizórium stb. [...]

Bármennyire is kvázi fölöslegesnek bizonyultak Anna Seghers, Johannes R. Becher, Walter Janka és Ernst Bloch fáradozásai, hiszen a szovjetek elébük vágtak, erőfeszítéseik mint az emberi tisztesség tanújelei szocialisták között, érdemesek a megemlékezésre.

A szitkot, amelyet a kulturális miniszterre szórt (egy magánbeszélgetésben!), és amelynek hírét nyilvánvalóan tudatosan megszellőztették, Bloch alkalmasint hamarosan végzetes kisiklásnak, kapitális baklövésnek találta, és bocsánatot kért Bechertől. 1957. április 14-én ezt egy levéllel írásban is megteszi:

Kedves Becher,
az elnökségi tanácsülésen (IV. 26.) sajnos nem tudok részt venni, mert Oberhofban leszek.

Tökéletesen helyes, és számomra igen kellemes, hogy elsimult az az indulatokkal terhelt és lelkem mélyéig megbánt bonyodalom, melyet – ami a szándékot illeti, barátunk, Lukács kedvéért – régi kapcsolatunkban magam okoztam. Heves kirohanásomat újra, írásban visszavonom. Bárcsak még szebben fénylene föl így köztünk az igazi pozitívum – *post nubila Phoebus*.¹²

Érthetetlen maradt persze számomra a reakciód a Karolával folytatott telefonbeszélgetésben, mindenekelőtt az – egy fölöttébb igazságtalan fejleményre vonatkozó – *aperçud*: hál' isten. Hans Mayer ugyan úgy gondolja, hogy ez Tőled tréfa- és bolondozásszámba veendő, és nevetett rajta. Ez talán nem is egészen helytelen, de Karolát nem igazán hangolta derűre, ellenkezőleg, hosszabb időre némi keserűséggel töltötte el, és megzavarta az álmát. Ő mindenesetre akkor jóval kevésbé keményen ítélte meg téged, mint tévedésből én; közvetíteni szeretett volna inkább. Szóval úgy tűnik, itt valamit tisztáznunk kellene.

Mindenesetre uralkodjék az életben is a szólamok bachi rendje, melyet valaha megénekeltem.¹³ So hinan denn, hoch und höher, / Reiner Bahn in voller Pracht, korunk művének szüksége lehet erre.¹⁴

Szívből jövő üdvözlettel, a rendszertől a szonetthez, a Te Ernst Blochod.¹⁵

Bloch indulatos megnyilatkozása még egy évvel később, a Kultúr-szövetség 1957. december 13-i elnökitanács-ülésén is a nyomásgya-

korlás eszközeként szolgál, hogy Blochot a Kultúrszövetségben is tönkretegyék, és eltávolítsák az elnöki tanácsból. A tanács pártcsoportja által előkészített támadást Erich Wendt indítja meg, és Bloch kényszerítve érzi magát rá, hogy *coram publico* feltárja azokat a körülményeket és eseményeket, amelyek indulatkitöréséhez vezetnek, még ha ez a közönség nem is volt tisztában az affér hátterének részleteivel.¹⁶ Bloch megemlíti a hónapokkal korábban Becherhez írt levelet is, és hangot ad annak a meggyőződésének, hogy kettejük között minden visszatért rendes medrébe – de ez mit sem segít: nem választják be újra az elnöki tanácsba.

A szigorúan centralisztikusra szabott komandirovka egy olyan szervezetben is, mint a Kultúrszövetség, automatikusan magával hozta, hogy Blochot 1958. január 23-án a szövetség főiskolai csoportjának egy munkaértekezletén nem választották be újra a főiskolai csoport vezetésébe, holott odáig annak elnöki tisztét töltötte be.¹⁷ Újabb lépés volt ez a filozófus eltávolításában az NDK nyilvánosságából.¹⁸

Jegyzetek

- ¹ Először: Ernst Bloch: Zur Rettung von Georg Lukács, *Weißer Blätter*, IV. évf. 12. sz. (1919 decembere), 529.
- ² Az NDK miniszterelnöke 1949–1964-ig.
- ³ Stiftung Archiv der Parteien- und Massenorganisationen der DDR, Signatur NY/4090/539. kötet 15/15 R-17/17 R o.: részletes jelentések Ernst Bloch megnyilatkozásairól és magatartásáról Gropp professzor asszisztensétől, dr. Heinrich Schwartzétól, az NSZEP lipcsei kerületi vezetésének munkatársától; egy „Beszámoló a Bloch elvtársnővel 1956. XII. 1-jén folytatott beszélgetésről”, melyet egy bizonyos Happe, a kerületi vezetőség munkatársa folytatott; egy „Jelentés a Becher miniszter elvtárs által Lipcsében tartott értelmiségi megbeszélésről kedden, 1956. XI. 27-én – Kultúrszövetség” és végül egy följegyzés Bloch reakciójáról a rendezvényre szóló meghívásra. – (A Kultúrszövetség: Kulturbund zur demokratischen Erneuerung Deutschlands [Kulturális szövetség Németország demokratikus megújításáért], 1945 után a szovjet megszállási zónában Johannes R. Becher elnökletével létrejött, a kommunista párttól független intézménynek szánt és eleinte legalábbis valóban viszonylag független értelmiségi szervezet. – A ford.)
- ⁴ Nem kizárható, hogy a Kultúrszövetség lipcsei főiskolai csoportjának papírjai között létezik erre vonatkozó följegyzés; ennek utánajárni azonban nem állt módunkban.
- ⁵ Bloch ekkor még elnöke volt a lipcsei Kultúrszövetség főiskolai csoportjának, a Tudományos Akadémia Filozófiai Osztályán még akadálytalanul végzett tevékenysége mellett ez volt az egyetlen megmaradt lehetősége a nyilvános szereplésre.
- ⁶ Janka ezt a váratlan „szolgálati utat” természetesen nem titkolhatta el szűkebb környezetében, a kiadóban. Becher a megbízatást az utolsó pillanatban Ulbricht utasítására vonta vissza, mert az utóbbi vélhetőleg már tudta, hogy Lukácsról a szovjetek óhajtának gondoskodni.

- ⁷ Walter Janka: *Spuren eines Lebens*, 1. Aufl., Rowohlt, Berlin 1991, 265. skk. o.
- ⁸ MfS AIM 3803/65. 2. kötet, 65. sk. o. *Bericht vom 11. 12. 1956*. – Ekkor Janka már le volt tartóztatva (1956. XII. 6.).
- ⁹ Amikor úgy nézett ki, hogy a magyar Tanácsköztársaság Magyarországról elmenekült kulturális minisztere nem kap Bécsben tartózkodási engedélyt, Bloch megírta *Zur Rettung von Georg Lukács* című cikkét, in: *Die weissen Blätter*, Zürich 1919, XVII. évf. 12. szám, 529. sk. o.
- ¹⁰ A szóban forgó levél (ez már a megszólításból kitűnhet, és így maradhatott fenn a Lukács Archivumban) csak fogalmazvány, tele javításokkal, a levelek végső változatát általában Lukács felesége gépelte le, és így kerültek postára; mindenesetre ha elkészült is a már postázható változat, akadt néhány hatóság, hogy azt a címzetthez való eljuttásban megakadályozza, hiszen ekkor már letartóztatásban van a címzett (is). A kézirat másolata valóban a LAK-tól került Walter Jankához, kettejük levélváltásának többi darabjával. – A ford.
- ¹¹ Az *Über die Besonderheit als Kategorie der Ästhetik* csak 1985-ben jelent meg az Aufbau kiadónál.
- ¹² (Lat.) Felhők után a napsütés; először Sebastian Franck *Sprichwörtereb*en (1541) rögzített szólás.
- ¹³ Utalás Becher *Bach* című költeményére a *Der Glücksucher und die sieben Lasten* (1938) című gyűjteményből.
- ¹⁴ Bloch Goethe kései költeményét idézi, a *Dem aufgehenden Vollmondét* (Dornburg, 1828. augusztus 25.). A harmadik strófa első két sora így szól az eredetiben: „So hinan denn! hell und heller, / Reiner Bahn, in voller Pracht.”
- ¹⁵ Az Akademie der Künste Berlin 2012. III. 9-i, a Bloch-örökösök, valamint a Suhrkamp kiadó engedélyével.
- ¹⁶ Bloch védekezését lásd: Stenographisches Protokoll der Präsidialratstagung am 13. Dezember 1957, im „Haus Berlin”, Berlin, Strausberger Platz, 55. sk.o.
- ¹⁷ NB. Bizalmas! Berlin 1958. január 28. Jegyezte: Henninger; SAPMO, Signatur DY/27, Nr. 2650, 3 oldalas gépirat.
- ¹⁸ Bloch 1956. december 17-én tartotta meg utolsó előadását a lipcsei egyetemen, 1957-ben politikai okokból nyugdíjazták, 1961-ben egy nyugat-német utazásából nem tért vissza az NDK-ba; Bechert nem mentik föl ugyan a hivatalából, de 1956 végétől – 1957 elejétől hatalmától megfosztottnak számít, a minisztérium irányítását Alexander Abusch veszi át; Walter Jankát 1956. december 6-án ellenforradalmi szervezkedés vádjával letartóztatják, 1957. július 26-án öt év szigorított fegyházbüntetésre ítélik, nemzetközi tiltakozás hatására szabadul ki a büntetés letelte előtt, 1960 december 23-án. – A ford.

(Fordította: Mesterházi Miklós)